

(Dr. Eva Pančuhová, Slovenské národné múzeum Martin)

Žijeme v čase intenzívneho diala o vzájomnej pozícii národov v Európe i celého sveta. Symbolom tohoto diala má byť Vianoce ako sviatok pokoja, lásky a porozumenia medzi ľuďmi.

Vianoce si pripomínajú národy na celom svete a mnohé ich pokladajú za najväčšie sviatky v roku. Ich obsahom je aj bohatá tradícia ľudových zvykov, obradov i folklórnych prejavov. Zvyky, viažuce sa k vianočnému obdobiu patia k najbohatším a najzaujímavejším. Svoj pôvod majú jednak v pohanských sviatkoch zimného slnovratu a druhú kultúrna vrstva Vianoc je bezprostredne spojená s kresťanstvom.

Predkresťanský pôvod Vianoc vystupuje zvlášť nápadne v obchádzkach tajomných bytostí v predvianočnom období i v období samotných Vianoc. Starobylým prvkom obradových obchádzok je maskovanie ako jeden zo spôsobov prechodu z jednej existencie do obsahovo novejho bytia.

V ľudových vianočných zvykoch sa uchovával prvky divného uctievania slnka. Sprievodným javom ľudových zvykov je snaha o magické zaslanie úrody na poliach, zdravia dobytku i šťastia v rodine. Pomôcť v tomto mali i kolody, predvíkzani s mierou i magickú silu slova.

Základom kresťanských Vianoc je biblický príbeh narodenia Ježiša Krista a oslava tejto udalosti. Cirkev časovo spoila narodenie Ježiša Krista s mýtom zimného slnovratu, vyjadrujúcim víťazstvo nad smrťou, svetla nad tmou. Pod vplyvom cirkevi dostali náboženský obsah i kolody. So stredovekým cirkevným prostredím súvisí i pôvod vianočných betlehemov a vianočných hier.

BETLEHEMY

predstavujú výrazný prvok tradičnej ľudovej kultúry, dohľadujúce pretrvanú atmosféru Vianoc na našich dedinách i v mestách ešte v nedávnej minulosti. Symbolom Vianoc je u nás, ale i v mnohých ďalších krajinách stromček. Pravda zdieľa nie je to tak dávno, ako by sme sa podľa rozšírenia tohoto zvyku nazdávali. Viacobecne sa usudzuje, že zvyk zobraziť vianočný stromček prišiel k nám z Rakúska a Nemecka okolo roku 1815. Opozorovaním od cudzej štáhty bohatými meštáckymi vrstvami v mestách sa šiel do menších miest a na vidiek. Zdobení stromček pomaly odovšiel do zabudnutia ľudové betlehemy, ktoré majú v našich krajinách oveľa staršiu tradíciu.

Pôvod ľudových betlehemov hľadajú odborníci predovšetkým v rozhodnutí cirkevi prehlásiť Vianoce za sviatky pripomínajúce Kristovo narodenie.

Posledne sa ukázala potreba vývarného zobrazenia betlehemskej udalosti a tá sa viaže s rehoľou františkánov. Dobov životopisci Františka z Assisi (1182–1226) uvádzajú príbeh, ktorý sa často objavuje v našej odbornej literatúre. V roku 1223 postavil svätiec v jaskyni pri odci Greccio v talianskej Umbrii jednoduché jaskynky a za prítomnosti chudobných dedičanov slúžil omšu. Františkánska rehoľa sa šliela vetovi rýho. Na území dnešného Slovenska prichádzajú jej príslušníci koncom 13. storočia a dá sa predpokladať, že si tento zvyk prinášajú so sebou.

Samotný ľudový zvyk stavať betlehem s touto udalosťou pravdepodobne priamo nesúvisí. Dostal sa k nám inou cestou a oveľa neskoršie. Duchovné predpoklady týchto plastických obrazov z Kristovho života hľadajú odborníci až v neskorom stredoveku. Zhodí sa v tom, že ako vzory pre betlehemy mohli slúžiť neskorogotické reliéfy s námetom narodenia Krista, kľaňanie sa Troch kráľov ap.

Vývoj ľudových betlehemov súvisí aj s tradíciou stredovekých cirkevných vianočných hier. V dedinskom prostredí sa objavujú betlehemy vo forme prenosnej i stájej – tzv. izbovej.

S prenosným betlehemom chodili mladá chlapi vo vianočnom období. V 19. storočí predstavovali na Slovensku betlehemske hry najrozšírenejšie útvary ľudového divadla. V betlehemskej hre vystupoval bača, valasi – Fedor a Staško, Kubo a anjel v bielom odevu s betlehemom na ľák. Betlehem býval vyrobený z dreva, cesta, alebo papiera.

Betlehemy nepreosanej podoby stávali ich majitelia v rohu izby na stôl, truhlu, alebo iný interiérový prvok.

Autormi betlehemov, ktoré uchovávame v zbierkach našich múzeí boli spravidla baníci a pastieri. V zbierkach SNM v Martine za umelcov najpočetnejšie pokladáme betlehemy, ktoré vznikli v 2. polovici 19. a začiatkom 20. storočia v Banovej Štiavici a v jej okolí, na Orave ale aj na iných miestach na Slovensku (Máľava, Rajec, Kodmarok).

Vyrobené sú najčastejšie z lipového dreva. Drevené polychromované plasticky často preslávili svojich výrobcov ďaleko od ich domovov. Mnohí výrobcovia betlehemov v snahe zdôrazniť prírodnú krásu dreva farbenie plastik odmietali (Štiavnik, Vitbové-Šarusa).

Prezentované betlehemy charakterizuje snaha po vernom znázornení motívov z pastierskeho, baníckeho i roľníckeho života. Podstatnou zložkou celej kompozície okolo soľny Ježišového narodenia sú postavy Svätých rodiny, Troch kráľov, pastierov s darmi, muzikanti ap.

K tradičnej výzdobe baníckych domácností v niektorých oblastiach našej krajiny vo sviatočných dňoch vianočnej pohody a oddychu patrili „maľované salaše“, t.j. t.j. 1–3 metre dlhé 20–30 cm vysoké papierové, zriedkavejšie i plátené pásy so žiarovými pastierskymi výjavmi a výtvarnými techniky kolorovanej kresby, poznamenanými snáhou o maľárske podanie. Obrázok línia motívu sa najčastejšie vyznačujú cenútkou a orádkové plochy sa vyplňali vodovými, temperovými, výmnožba i olejovými farbami. Praktickou funkciou maľovaných salašov bolo zatrytie hrany, čela trojuholníkovej dosky, na ktorej bol rozložený betlehem.

Maľované salaše vznikali na Slovensku v 2. polovici 19. storočia a predstavujú výrazné špecifikum stredoslovenskej baníckej oblasti. Sú jedinečné v kontexte slovenského ľudového vývarného umenia z hľadiska žánrovej osobitosti a zvláštnych vývarných znakov.

14. 12. 1990 – 13. 1. 1991

Správa kultúrnych zariadení MK SR
BIBIANA, medzinárodný dom umenia pre deti